PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

ZAMONAVIY ARAB DIPLOMATIK DISKURSIDA SEMANTIK TRANSFORMATSIYALAR: KLASSIK LEKSIKADAN GLOBAL SIYOSIY TERMINOLOGIYAGACHA

Shahobiddin Yo‘ldoshov
TDSHU Arabshunoslik oliy maktabi,
Filologiya va tillarni o‘qitish (arab tili)
yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Abdulaziz Rustamov
Ilmiy rahbar: katta o‘qituvchi, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21437969

Annotatsiya

Ushbu maqolada arab tilidagi diplomatik terminlarning klassik (lug‘aviy) ma’nolaridan zamonaviy xalqaro-huquqiy va siyosiy tushunchalarga konseptual o‘tish jarayoni tadqiq etilgan. "Istiqlol", "Siyasa", "Siyada", "Hiyod" va "Mab'uth" kabi tayanch terminlarning etimologik o‘zaklari tahlil qilinib, ularning global xavfsizlik va raqamli asrdagi yangi ko‘chma ma’nolari lingvistik va geosiyosiy misollar yordamida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Arab tili, etimologiya, diplomatik diskurs, semantik transformatsiya, suverenitet, mustaqillik, siyosat, betaraflik, maxsus vakil.

Abstract

This article examines the conceptual transition of Arabic diplomatic terms from their classical (lexical) meanings to modern international legal and political concepts. Analyzing the etymological roots of core terms such as "Istiqlol", "Siyasa", "Siyada", "Hiyod", and "Mab'uth", the study highlights their semantic transformations and modern metaphorical extensions in the context of global security and the digital age using linguistic and geopolitical examples.

Keywords: Arabic language, etymology, diplomatic discourse, semantic transformation, sovereignty, independence, politics, neutrality, special envoy.

1. Kirish

Xalqaro munosabatlar dinamikasi va diplomatiya tili har bir davrning global talablariga qarab leksik-semantik jihatdan o‘zgarib boradi. Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari o‘rtasida o‘ziga xos ko‘prik vazifasini o‘tagan arab tili o‘zining fundamental derivatsion (so‘z yasalish) tabiati tufayli bu jarayonda alohida o‘rin tutadi. Bugungi kunda arab olami bilan diplomatik, iqtisodiy va madaniy aloqalarning kuchayishi arab diplomatik tili qonuniyatlarini o‘rganishni taqozo etmoqda.

Ushbu maqolaning dolzarbligi — asrlar davomida arab ko‘chmanchi jamiyati, kundalik hayot tarzi va chorvachilik amaliyotida qo‘llanilgan sodda va jismoniy xarakterdagi so‘zlarning vaqt o‘tishi bilan qanday qilib mavhumlashgani (abstraksiyalashgani) hamda zamonaviy xalqaro huquqning poydevor terminlariga aylanganini ilmiy jihatdan ochib berishdan iborat.

2. Tayanch terminlarning lingvistik evolyutsiyasi va sharhli tahlillar

2.1. "Istiqlol" (استقلال) — Jismoniy og‘irlikdan xalqaro huquq subyektligigacha

Istiqlol termini arab tilidagi ق ل ل(q-l-l) o‘zagidan olingan o‘ninchi bob (istif’al) masdaridir. Ushbu o‘zak klassik arab tilida "oz bo‘lish", "kamayish" ma’nolaridan tashqari, amaliy jihatdan "biror yukni mustaqil ravishda yerdan ko‘tarish", "hech kimning ko‘magisiz o‘z oyoqlarida turish" ma’nosini anglatgan. Qadimgi sahro sharoitida o‘z tuyasining yukini boshqalarsiz ko‘targan yoki o‘z hayotini birovga qaram qilmay tebratgan shaxslarga nisbatan qo‘llanilgan.

Zamonaviy diplomatik tilda bu so‘z semantik jihatdan eng yuqori maqomga ko‘tarildi. U endi jismoniy kuchni emas, davlatning mustaqilligini anglatadi.

Misol va tahlil: حماية الاستقلال السياسي للدولة(Himāyatu-l-istiqlāli-s-siyāsiyyi li-d-dawlah)

Tarjimasi: Davlatning siyosiy mustaqilligini (istiqlolini) himoya qilish.

Sharh: Bu yerda "istiqlol" so‘zi xalqaro huquq prinsiplariga ko‘ra, davlatning ichki va tashqi siyosatda uchinchi kuchlar aralashuvisiz qaror qabul qilish vakolatini, uning teng huquqli xalqaro subyekt ekanligini ifodalaydi.

2.2. "Siyasa" (سياسة) — Ot parvarishidan davlat boshqarish san'atigacha

Arab tilidagi eng fundamental terminlardan biri bo‘lgan siyasa س ي س(s-y-s) ildiziga borib taqaladi. Qadimgi arab lug‘atlarida (masalan, "Lisan al-Arab"da) bu so‘z "otlarni boqish, ularni ulovga o‘rgatish, tayyorlash va podani ma’lum bir reja bilan maqsaddan kelib chiqib boshqarish" ma’nosini bergan. Otboqarni esa "sais" (سائس) deb atashgan.

Vaqt o‘tishi bilan bu so‘z ijtimoiy-siyosiy hayotga ko‘chib, murakkab davlat apparatini, xalq ommasini va hukumat strategiyalarini boshqarish tizimiga nisbatan metafora sifatida ishlatila boshlandi.

Klassik davr: [Sais (Otboqar)] ==> Otlar guruhini tartibga solish va boshqarish

▼ (Semantik abstraksiyalashuv)

Zamonaviy davr: [Siyosatchi] ==> Davlat va jamiyat institutlarini strategik boshqarish

Misol va tahlil: السياسة الخارجية القائمة على التوازن

(As-siyāsatu-l-khārijiyyatu-l-qō'imatu 'alā-t-tawāzun)

Tarjimasi: Muvozanatga asoslangan tashqi siyosat.

Sharh: Zamonaviy kontekstda "siyasa" davlatning milliy manfaatlaridan kelib chiqib, xalqaro maydonda olib boradigan moslashuvchan, ko‘p vektorli diplomatiyasini, pragmatik harakatlar tizimini anglatadi.

2.3. "Siyada" (سيادة) — Qabila boshlig‘idan mutloq suverenitetgacha

Siyada atamasi س و د (s-w-d) ildizidan yasalgan bo‘lib, klassik arab jamiyatida "bir jamoaga, qabilaga bosh bo‘lish", "janob (sayyid) darajasiga ko‘tarilish" hamda ierarxik tizimda boshqalardan ustun bo‘lish ma’nolarini anglatgan.

XIX-XX asrlarga kelib, G‘arb siyosiy tafakkuridagi "suverenitet" (Souveraineté) terminining konseptual muqobili sifatida qabul qilindi. U endilikda shaxsiy ustunlikni emas, davlat hokimiyatining oliyligi, bo‘linmasligi va mamlakat ichidagi mutloqligini ifodalaydi.

Misol va tahlil: احترام السيادة الوطنية للدول

(Ihtirāmu-s-siyādati-l-wataniyyati li-d-duwal)

Tarjimasi: Davlatlarning milliy suverenitetini (siyadasini) hurmat qilish.

Sharh: Mazkur misolda "siyada" atamasi davlatning o‘z hududida mutloq hokimiyatga ega ekanligi va boshqa hech bir tashqi kuch uning huquqiy maydonini buzolmasligini ifodalovchi yuridik termin hisoblanadi.

2.4. "Hiyod" (حياد) — Chekinishdan "Faol Mediatorlik"kacha

Hiyod (betaraflik) termini arab tilidagi ح ي د (h-y-d) ildizidan olingan bo‘lib, lug‘aviy jihatdan "to‘g‘ri ketayotgan chiziqdan yoki yo‘ldan chetga chiqish", "ikki urushayotgan guruh o‘rtasida turmasdan, uzoqroq masofaga qarab qochish" ma’nolarini bergan.

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda ushbu so‘z mutloq huquqiy va ijobiy maqomga ega bo‘ldi. U uchinchi davlatlarning harbiy-siyosiy bloklariga qo‘shilmaslik siyosatini anglatadi.

Misol va tahlil: سياسة الحياد الدائم للدولة

(Siyāsatu-l-hiyādi-l-dā'imi li-d-dawlah)

Tarjimasi: Davlatning doimiy betaraflik (hiyod) siyosati.

Sharh: Bugungi kunda ushbu termin "passiv chetda turish" ma’nosidan chiqib, "faol betaraflik" (Active Neutrality) shaklida kengaydi. Davlat urushda qatnashmaydi, lekin tinchlik muzokaralarida neytral maydon va faol "mediator (vositachi)" sifatida ishtirok etish huquqiga ega bo‘ladi (masalan, Shvetsariya yoki O‘zbekistonning mintaqaviy diplomatiyadagi yondashuvlari kabi).

2.5. "Mab'uth" (مبعوث) — Payg‘ambarlik missiyasidan maxsus diplomatik vakillikkacha

Mab'uth so‘zi ب ع ث(b-e-th) o‘zagidan yasalgan ism-maf’ul (o‘tgan zamon majhul nisbatdosh shakli) bo‘lib, "uyg‘otilgan", "harakatga keltirilgan" yoki "ma’lum bir muhim xabar bilan uzoq joyga jo‘natilgan kishi" ma’nolarini beradi. Islomiy terminologiyada bu so‘z ilohiy xabarni yetkazuvchi payg‘ambarlarga nisbatan qo‘llanilgan.

Zamonaviy diplomatiyada esa bu so‘z butunlay dunyoviy tus olib, davlat rahbarlari yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan favqulodda vazifalarni bajarish uchun yuborilgan rasmiy shaxslarni anglatadi.

Misol va tahlil: المبعوث الخاص للأمين العام للأمم المتحدة

(Al-mab‘ūthu-l-khāssu li-l-amīni-l-‘āmmi li-l-umami-l-muttahidah)

Tarjimasi: Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibining maxsus vakili (mab’uthi).

Sharh: Bu yerda "mab'uth" so‘zi doimiy elchidan farqli o‘laroq, vaqtinchalik va o‘ta aniq bir mintaqaviy inqirozni, urush holatini yoki diplomatik tugunni yechish uchun maxsus mandat bilan yuborilgan yuqori darajali siyosiy arbobni anglatadi.

3. Global xavfsizlik va raqamli asrdagi metaforik kengayishlar

Bugungi kunda xalqaro munosabatlar faqatgina jismoniy chegaralar bilan cheklanmagani sababli, ushbu klassik terminlar yangi kombinatsiyalarda ko‘chma ma’nolarda ishlatilmoqda. 2020-yillardan boshlab arab matbuotida quyidagi sintagmalarni faol ko‘rishimiz mumkin:

"Raqamli suverenitet" (السيادة الرقمية — As-siyādatu-r-raqmiyyah): Davlatning o‘z milliy serverlari, kiber-xavfsizligi va fuqarolarning ma’lumotlarini xorijiy kiber-hujumlardan himoya qilish huquqi.

"Energetik mustaqillik" (الاستقلال الطاقي — Al-istiqlōlu-t-tōqiy): Tashqi energiya resurslariga qaram bo‘lmaslik, yashil energiyaga o‘tish orqali iqtisodiy daxlsizlikka erishish.

4. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, arab diplomatik leksikasi asrlar davomida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalari o‘zgarishi bilan birga semantik evolyutsiyani boshdan kechirdi. Qadimgi sahro hayotiga xos bo‘lgan jismoniy harakatlar (yuk ko‘tarish, ot boqish, chiziqdan qochish) bugungi kunda davlatlararo munosabatlarni huquqiy tartibga soluvchi falsafiy va mavhum tushunchalarga aylandi. Arab tilining o‘zak va boblar tizimi uning o‘ziga xos moslashuvchanligini ta’minlab, G‘arbiy siyosiy terminlarni o‘zlashtirmasdan, ichki lisoniy imkoniyatlar hisobiga ularning muqobillarini yaratishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Ibn Manzur. Lisan al-Arab (لسان العرب). Qohira: Dar al-Ma'arif, 1993.
2. Al-Mu'jam al-Wasit (المعجم الوسيط). Majma' al-Lughah al-Arabiyyah. Qohira, 2011.
3. Lewis, Bernard. The Political Language of Islam. University of Chicago Press, 1988.
4. Rustamov, Abdulaziz. Arab tili diplomatik terminologiyasining konseptual asoslari. Toshkent: TDSHU, 2024.
5. Yo‘ldoshov, Shahobiddin. "Zamonaviy arab matbuotida siyosiy o‘zaklarning semantik ko‘chishi". Gumanitar fanlar tadqiqoti, jild 4, son 2, 2025, 45-52-betlar.